

2^η Θεματική Ενότητα

Προτάσεις για τις διαδικασίες ανάπτυξης κριτικής σκέψης και συγγραφής των σχολικών βιβλίων

Ντίνα Κούκου*

Εισαγωγή

«Η αγωγή ασκείται ανάλογα με την Κοινωνία που εξυπερετεί...σαν κοινωνική λειτουργία, (είναι) ένα από τα σημαντικότερα μέσα επιβολής στα χέρια της άρχουσας τάξης», τονίζει ο Μιχ. Παπαμαύρος¹, την ιδεολογία της οποίας εκφράζει, αναπαράγει, στηρίζει και υπηρετεί. Τι γίνεται, λοιπόν, όταν η κυρίαρχη ιδεολογία και, κατ' επέκταση, η παρεχόμενη επίσημη Αγωγή είναι αντιλαϊκή; Και τα πιο προοδευτικά μέτρα μπορεί να εφαρμοστούν με τέτοιο τρόπο, που να επιφέρουν τα αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Άλλοτε, πάλι, καταργούνται μέτρα και θεσμοί οι οποίοι σημείωσαν αναμφισβήτητη επιτυχία, όπως συνέβη στην περίπτωση των Πολυκλαδικών Λυκείων, ενώ άλλοτε υιοθετούνται μέτρα και πρακτικές των οποίων η εφαρμογή σε άλλες χώρες ήταν ανεπιτυχής. Η ΟΛΜΕ και το ΚΕΜΕΤΕ και στα προηγούμενα συνέδρια έθεσαν ερωτήσεις και προβληματισμούς, διατύπωσαν προτάσεις και απόψεις. Εισακούστηκαν; Πώς και σε ποιο βαθμό; Όμως εμείς συνεχίζουμε μαζί με το συνδικαλιστικό (ΟΛΜΕ) και το επιστημονικό (ΚΕΜΕΤΕ) όργανό μας την προσπάθεια και τον αγώνα για μια καλύτερη Παιδεία.

Κριτική σκέψη, δημιουργικότητα και η ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση

Ας προτάξουμε μια σύντομη προσέγγιση των παραπάνω όρων. «Ως κριτική σκέψη συνήθως ορίζεται ο τρόπος σκέψης σύμφωνα με τον οποίο το σκεπτόμενο άτομο προβαίνει σε συνεχή έλεγχο και δοκιμάζει πολλές λύσεις, προκειμένου να οδηγηθεί σε ένα συμπέρασμα. Η δημιουργική σκέψη διαφέρει από την κριτική, παρά τη μεταξύ τους συγγένεια, καθώς χαρακτηριστικό της είναι ότι οδηγεί σε νέες ιδέες και λύσεις»²

Η αρχή «όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι» αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα που καθιερώθηκε με τη Γαλλική Επανάσταση και είναι αποδεκτή από όλους σε μια αστική κοινωνία. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης η αρχή αυτή σημαίνει ότι: (1) όλοι έχουν τις ίδιες ευκαιρίες για μόρφωση, (2) η αγωγή που τους παρέχεται είναι ανθρωπιστική, (3) σέβεται την προσωπικότητα τους, (4) είναι εξελικτική κι όχι στατική, ακολουθώντας τις αλλαγές και τη δυναμική της κοινωνίας σε κάθε εποχή, και (5) δεν κάνει διακρίσεις φυλετικές, ταξικές, πολιτικο-ιδεολογικές κ.λπ. Από αυτή την οπτική γωνία αν εξετάσουμε τα εκπαιδευτικά θέματα, δεν υπάρχει ουσιαστική και επαρκής μέριμνα για τους αλλοδαπούς, για τους παλιννοστήσαντες, για τις περιθωριοποιημένες ομάδες, για τα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες ή με ειδικές ανάγκες, που φοιτούν σε συνηθισμένα σχολεία. Πώς λειτουργεί η ισότητα γι' αυτές τις κατηγορίες; Μιλάμε για κανονικά σχολεία και όχι για ειδικά ή διαπολιτισμικά ή μειονοτικά. Για να ξαναθυμηθούμε τον Μ. Παπαμαύρο, «σ' όλες τις ταξικές κοινωνίες, βλέπουμε να βαίνουν παράλληλα δύο συστήματα αγωγής και μόρφωσης, ένα για τα παιδιά της άρχουσας τάξης και ένα για τα παιδιά των αρχομένων... Έτσι και μέσα στην αστική τάξη δημιουργήθηκαν δύο συστήματα μόρφωσης και αγωγής, ένα για τα παιδιά των αστών και ένα για τα παιδιά της εργατικής τάξης»³. Όλες οι προαναφερόμενες «ευπαθείς» ομάδες αποτελούν κατά βάση μέρος της σύγχρονης εργατικής τάξης, στην οποία παρέχεται μια υποβαθμισμένη εκπαίδευση-μόρφωση.

Ας ξεκινήσουμε από αυτό το σημείο τον προβληματισμό μας: ποιος θεωρείται μορφωμένος; Κατά τον Ρώσο παιδαγωγό Τσερνισέβσκι ένας πλέρια μορφωμένος άνθρωπος έχει τις εξής τρεις ιδιότητες: α) κατέχει πολλές γνώσεις, 2) είναι σε θέση να κρίνει αν κάτι είναι καλό ή κακό, δίκαιο ή άδικο, σωστό ή λάθος, και 3) έχει ευγενικά συναισθήματα. Ο μεγάλος Σοβιετικός παιδαγωγός Α. Μακαρένκο ζητάει μια ολόπλευρη και ενιαία μόρφωση, μόρφωση επιστημονική, κοινωνική, ηθική,

¹ Παπαμαύρος, Μιχ., *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*, σελ.18

² 1^η Ομάδα εργασίας, *Κριτική προσέγγιση στη γνώση. Ο ρόλος του σχολικού βιβλίου, της σχολικής βιβλιοθήκης και του ευρύτερου περιβάλλοντος*, αδημοσίευτη εργασία που κατατέθηκε στο 1^ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο ΟΛΜΕ-ΟΕΛΜΕΚ (2^η Φάση), Αθήνα 2002.

³ Παπαμαύρος, Μιχ., *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*

πολιτική και μαρξιστική. Ο δικός μας παιδαγωγός *Θεόφραστος Γέρου* υποστηρίζει ότι μορφωμένος είναι ο άνθρωπος που μπορεί να σκέφτεται και να αποφασίζει για τον εαυτό του. Ο Έλληνας, επίσης, παιδαγωγός *Μιχ. Παπαμαύρος* στην έννοια της μόρφωσης προσθέτει και τον παράγοντα της συμμετοχής του ανθρώπου-αντικειμένου και της δεοντολογίας (μορφωτικές αξίες των αγαθών του πολιτισμού που μεταδίδονται και δημιουργία νέων πολιτιστικών αγαθών). Κατά τον Παπαμαύρο, «ο τέλει μορφωμένος άνθρωπος παρουσιάζει τον τύπο της Προσωπικότητας».⁴ Επισημαίνει, παράλληλα, πως δεν πρέπει να χωρίζονται οι έννοιες της αγωγής, της μόρφωσης και της διδασκαλίας στο πλαίσιο της εκπαίδευσης.

Ένας πραγματικά και ολόπλευρα μορφωμένος άνθρωπος, λοιπόν, πρέπει πέρα από τις γνώσεις να είναι και ικανός να σκέφτεται ορθολογικά, ηθικά, επιστημονικά, χωρίς προκαταλήψεις, να είναι ικανός να παρατηρεί, να ερευνά, να κρίνει πριν αποδεχτεί ή απορρίψει κάτι, ικανός, επομένως, να αμφισβητεί. Και εδώ βρίσκεται το λεπτό, ευαίσθητο σημείο. Η ερευνητική κριτική σκέψη έρχεται σε αντίθεση με το θρησκευτικό δόγμα «πίστευε και μη ερευνά», ενώ συνάδει με το επιστημονικό ερευνητικό πνεύμα της διαρκούς αναζήτησης της αλήθειας. Η αμφισβήτηση έρχεται σε αντίθεση με την αυθεντία και την εξουσία. Γι' αυτό η κάθε μορφής εξουσία προσπαθεί να ποδηγετήσει το εκπαιδευτικό σύστημα, ώστε να μην προάγει την κριτική δημιουργική σκέψη.

Ας επισημάνουμε και στο δικό μας εκπαιδευτικό σύστημα τα στοιχεία εκείνα που δεν προάγουν την ανάπτυξη της κριτικής δημιουργικής σκέψης. Αυτά, κατά τη γνώμη μας και όχι μόνο τη δική μας, είναι τα εξής:

- 1) το συγκεντρωτικό, αυταρχικό, ελεγχόμενο εκπαιδευτικό σύστημα,
- 2) το σύστημα εισαγωγής στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση με τις Πανελλήνιες Εξετάσεις,
- 3) το ένα και μοναδικό σχολικό βιβλίο,
- 4) ο δάσκαλος-αυθεντία, στον οποίο, μάλιστα, δεν παρέχεται καμιά επιμόρφωση σε πολλά ειδικά θέματα,
- 5) η μη παρουσίαση διαφορετικών θέσεων, θεωριών, σχολών, ιδεολογιών, απόψεων και επιχειρημάτων, η έλλειψη, δηλαδή, αντιπαράθεσης, η οποία προωθεί τη σκέψη και την κρίση μέσα από τη σύγκριση,
- 6) η απομνημόνευση, επίσης, αναχαιτίζει τη δημιουργική σκέψη και μεταβάλλει τον διδασκόμενο σε αποθήκη γνώσεων· θυμίζουμε πως τόσο οι Πανελλήνιες όσο και το «φροντιστηριακό πνεύμα» της εκπαίδευσης στηρίζονται στην απομνημόνευση,
- 7) η μη ενεργή συμμετοχή των μαθητών στη διαδικασία μάθησης,
- 8) το ότι το σχολείο δεν λαμβάνει μέριμνα για τα παιδιά με ιδιαίτερες δυσκολίες τα οποία φοιτούν στα κοινά σχολεία,
- 9) ο αποσπασματικός χαρακτήρας τόσο της εκπαίδευσης όσο και των σχολικών βιβλίων,
- 10) η παραποίηση ή η απόκρυψη της ιστορικής αλήθειας, η οποία οφείλεται στην κυριαρχία αλλότριων συμφερόντων, απονεκρώνει τελικά την κριτική σκέψη,
- 11) η μετωπική, δασκαλοκεντρική διαδικασία, που εκφράζεται με τη «γεωγραφική» μετωπική διάταξη της σχολικής τάξης, που θέτει ως κέντρο της μαθησιακής διαδικασίας τον πίνακα και τον δάσκαλο.

Από την παραπάνω παράθεση προκύπτουν αντίστοιχα και τα στοιχεία τα οποία μπορούν να συμβάλουν στην καλλιέργεια της εποικοδομητικής-δημιουργικής σκέψης. Τέτοια στοιχεία είναι τα εξής:

1. Το ενιαίο, δημοκρατικό σχολείο, το οποίο οικοδομεί τις έννοιες της ενότητας, του όλου, της λογικής ακολουθίας και της συνέχειας.
2. Ένα μαθητοκεντρικό σύστημα, το οποίο θα βοηθούσε να αναπτύξουν οι μαθητές πρωτοβουλία και αυτενέργεια, να συμμετάσχουν ενεργά στη διαδικασία μάθησης, θα τους ωθούσε στην έρευνα και την ανακάλυψη και μέσα από αυτή στη γνώση. Ένα σύστημα που θα άφηνε τέτοια περιθώρια στην αυτενέργεια των μαθητών, ώστε να συμμετέχουν ακόμα και στην επιλογή τού προς μελέτη αντικειμένου και στην επιλογή της μεθόδου προσέγγισης. Δηλαδή, το κάθε μάθημα να γίνεται κάτι σαν μικρό project.
3. Η ομαδική εργασία και δράση. Μια τέτοια μορφή εργασίας απαιτεί τη συνεργασία μεταξύ των μαθητών, συντείνει στην ανταλλαγή απόψεων και ιδεών και στην περαιτέρω ανάπτυξη

⁴ Ο.π.

τους, καλλιεργεί το αίσθημα της αλληλεγγύης, το πνεύμα του αλληλοκαθορισμού και της ομάδας. Συνάμα προσφέρει χαρά και ικανοποίηση που προέρχονται από την ενεργή γνώση, τη συντροφικότητα και την ισότητα, γιατί κανένας δεν μπαίνει στο περιθώριο, γιατί δεν υπάρχουν «κροσσοί» και «αστέρες»⁵, αλλά μόνο μια μαθητική κοινότητα ενωμένη. Και οι μαθητές μέσα σ' αυτή την παλλόμενη ομάδα όχι μόνο διαβάζουν και μαθαίνουν, αλλά και δρουν και βιώνουν τη μάθηση.

4. Για μια τέτοια μορφή μαθησιακή διαδικασία απαιτείται και μια διαφορετική «γεωγραφία» της τάξης. Η διάταξη των θρανίων θα είναι κυκλική και ο δάσκαλος θα βρίσκεται κάπου στον κύκλο ή στους κύκλους των μαθητών, ανάμεσα στους «ξένους» και τους Έλληνες, στα αγόρια και τα κορίτσια, στα μουσουλμανόπαιδα κ.λπ.
5. Οι σκόρπιες, ανάκατες γνώσεις, οι αποσπασματικές γνώσεις, οι γνώσεις διάφορου χαρακτήρα και διάφορης φύσης προκαλούν σύγχυση και αταξία, και δεν συντελούν ούτε στην οργάνωση της γνώσης ούτε στην οργάνωση της σκέψης. Επομένως, οι γνώσεις πρέπει να είναι ομοειδείς, να δίνονται συστηματοποιημένες και με τρόπο αιτιώδη, σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους.
6. Να χρησιμοποιούνται ποικίλες και πολλαπλές πηγές μάθησης, περισσότερα του ενός βιβλία, στο πλαίσιο μιας καλά οργανωμένης σχολικής βιβλιοθήκης. Επίσης, να αξιοποιούνται όλες οι πηγές και όλα τα είδη των εποπτικών μέσων σε όλα τα μαθήματα και σε όλες τις ενότητες.
7. Ο δάσκαλος δεν είναι αυθεντία. Θα κριθεί και θα διδαχθεί και αυτός από την όλη μαθησιακή διαδικασία. Ο ίδιος ο δάσκαλος πρέπει να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες, που θα επιτρέψουν στους μαθητές να κρίνουν κάθε γνώση που τους παρέχεται και που θα πρέπει όχι μόνο να στηρίζεται στα δεδομένα της επιστήμης, αλλά και να ενώνει τη θεωρία με την πράξη, τη ζωή με τη μάθηση. Ζητούν αξιολόγηση των εκπαιδευτικών, μα ο δάσκαλος αξιολογείται κάθε μέρα μέσα στην τάξη από τους ίδιους τους μαθητές του.
8. Το κυριότερο μέσο για τη δημιουργία και την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας είναι η παράθεση διαφορετικών απόψεων και επιχειρημάτων, αντιθετικών θέσεων και θεωριών. Πρέπει, λοιπόν, να καλείται ο μαθητής να παρατηρήσει, να αναλύσει, να κρίνει, να συγκρίνει και τέλος να συνθέσει και να συμπεράνει. Χωρίς αντιπαράθεση και σύγκριση δεν γεννιέται η κρίση.
9. Να ενημερώνονται οι μαθητές για τα σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα, εθνικά και διεθνή, και να προβληματίζονται γύρω από αυτά, πάντα, βέβαια, ανάλογα με την ηλικία τους, χωρίς, όμως, να αποκρύπτουμε ή να παραποιούμε την αλήθεια, αλλά να την προσαρμόζουμε απλά στο επίπεδο της γλωσσικής και διανοητικής τους ανάπτυξης.
10. Οι εκπαιδευτικοί θα έπρεπε, ακόμα, να επικεντρώνουν την προσοχή τους στο «τι μπορεί να κάνει ένα παιδί» και όχι στο «τι δεν μπορεί να κάνει» και να αναδεικνύουν τα προτερήματα του κάθε παιδιού, να αξιοποιούν τις δυνατότητές του. Θα έπρεπε να ασκηθούν να αναζητούν το «διαμαντάκι» που κρύβει ο καθένας μέσα του και να εστιάζουν σ' αυτό, (όπως προτρέπει ο Έλληνας παιδαγωγός και ψυχολόγος Κ. Τσιμπούκης).
11. Τέλος, να πάψει το σχολείο να ευνοχίζει, λειτουργώντας σαν «Προκρούστης» απέναντι σε κάθε «αιρετική» σκέψη και σε κάθε «αποκλίνουσα» άποψη. Τα μεγάλα επιτεύγματα της τέχνης και της επιστήμης με άλματα και αποκλίσεις επιτεύχθηκαν.

Σχολικά βιβλία

Επειδή η διδασκαλία παρεμβάλλει ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή το διδακτικό βιβλίο, που είναι καθοριστικό για τη μάθηση και την ανάπτυξη της σκέψης, θα εκθέσουμε κάποιες σκέψεις-προτάσεις μας και για τα διδακτικά βιβλία εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας σε δύο κυρίως κατηγορίες μαθητών: αφενός στους αλλοδαπούς και αφετέρου στους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες ή ειδικές ανάγκες. Ιδού οι προτάσεις μας, που αφορούν στα κοινά σχολεία:

1. Να εξεταστεί η δυνατότητα να εκδοθούν δίγλωσσα σχολικά εγχειρίδια, όπου στη μία σελίδα θα είναι τυπωμένο το μάθημα στην ελληνική γλώσσα και στην απέναντι σελίδα θα

⁵ Όροι της κοινωνιομετρίας που εκφράζουν τη θέση των ατόμων μέσα στην ομάδα.

είναι τυπωμένο στην αλβανική ή στη ρωσική ή στη βουλγαρική ή στην τουρκική ή στην ιρακινή, δηλαδή στις γλώσσες των αλλοδαπών μαθητών που φοιτούν στα ελληνικά σχολεία. Αυτά τα βιβλία θα εκδοθούν σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων. Το όλο εγχείρημα προϋποθέτει σχετική απογραφική έρευνα. Κάθε χρόνο όλα τα σχολεία στέλνουν στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των αλλοδαπών μαθητών κατά τάξη, φύλο και εθνικότητα. Επομένως, μπορεί να υπολογίσει ο Ο.Ε.Δ.Β. τον απαιτούμενο για κάθε γλώσσα αριθμό δίγλωσσων διδακτικών βιβλίων που θα πρέπει να εκδώσει για τα κοινά σχολεία. Τα δίγλωσσα αυτά βιβλία θα βοηθήσουν και τους γονείς των αλλόγλωσσων μαθητών, αφού συχνά τα σχολικά εγχειρίδια είναι τα μόνα βιβλία που μπαίνουν στο σπίτι τους και δεν θα υπάρξει το εμπόδιο της γλώσσας.

2. Όλες οι σχολικές βιβλιοθήκες να εφοδιαστούν με δύο δίγλωσσα λεξικά των αντίστοιχων με τους αλλοδαπούς μαθητές τους γλωσσών, π.χ. ένα ελληνοαλβανικό και ένα αλβανοελληνικό κ.ο.κ. Επίσης, να εφοδιαστούν με βιβλία που θα προβάλλουν την κουλτούρα των αλλοδαπών μαθητών.

3. Η εκπαίδευση ενός βαρήκοου ή κωφού παιδιού μέσα σε μια συνηθισμένη μη ειδική τάξη είναι πολύ δύσκολη, όταν ο εκπαιδευτικός δεν γνωρίζει τη νοηματική γλώσσα -και συνήθως δεν τη γνωρίζει. Θα αποτελούσε σημαντική βοήθεια και για τον διδάσκοντα και για τον διδασκόμενο να υπάρχουν γραπτές περιληπτικές διδασκαλίες των μαθημάτων ή σημειώσεις σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή.

4. Κάτι ανάλογο μπορεί να γίνει και για τα τυφλά παιδιά. Να εφοδιαστούν και αυτά με τα ειδικά για τυφλούς βοηθήματα: ομιλούντα βιβλία, βιβλία σε γραφή Braille, ειδικές γραφομηχανές Braille, Η/Υ (λογισμικό) κ.λπ. Φυσικά, θα πρέπει να υπάρχει στην αίθουσα διδασκαλίας οπωσδήποτε πάντοτε και μαγνητόφωνο.⁶ Αυτονόητο είναι πως πρέπει και οι σχολικές βιβλιοθήκες να είναι εφοδιασμένες με το παραπάνω βοηθητικό και εποπτικό υλικό. Βέβαια, όταν υπάρχει δεύτερος ειδικευμένος εκπαιδευτικός δίπλα στον εκπαιδευτικό της κανονικής τάξης (μοντέλο συνδιδασκαλίας δύο εκπαιδευτικών), με πλήρη ή μερική ή περιοδική απασχόληση του ειδικού, καθώς και όλες οι άλλες μορφές βοήθειας που παρέχονται ανάλογα με την περίπτωση, η πρότασή μας, ίσως, περιττεύει.

5. Τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες και ιδιαίτερα με δυσλεξία είναι τα πιο αδικημένα και παρεξηγημένα. Το μέτρο της προφορικής εξέτασης δεν είναι λύση, είναι «βόλεμα». Βέβαια, είναι αδύνατη η αποκατάστασή τους στο πλαίσιο του σχολείου, όχι μόνο λόγω της άγνοιας των εκπαιδευτικών, αλλά κυρίως επειδή απαιτείται διαφοροποιημένη και εξατομικευμένη διδασκαλία/μάθηση κατά περίπτωση. Τουλάχιστον, όμως, να γραφούν ειδικά βιβλία με διαφορετική διάταξη και διατύπωση της ύλης γι' αυτά τα παιδιά, με τη συνεργασία των Κ.Δ.Α.Υ. και ειδικών παιδαγωγών, τα οποία θα προμηθευτούν όλα τα σχολεία, γιατί δυσλεκτικά παιδιά υπάρχουν σε όλα τα σχολεία. Ακόμα, να παραχθεί βοηθητικό ηλεκτρονικό υλικό, γιατί τα παιδιά αυτά εργάζονται ευκολότερα με Η/Υ.

* μέλος της ομάδας εργασίας ΚΕΜΕΤΕ

Βιβλιογραφία

Γέρου, Θεόφρ.: *Παιδεία και Νεοέλληνες διανοητές*, Αθήνα, 1980.

ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ.: *Σχολείο χωρίς σύνορα*, τόμοι 1 και 2, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 2001.

Λιοδάκης, Δημ.: *Εκπαιδευτικά προγράμματα για τυφλούς*, Ατραπός, 2000.

Μακαρένκο, Α.: *Παιδαγωγικό ποίημα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

Παπαμάυρος, Μιχ.: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*, Αθήνα 1961

1^η Ομάδα εργασίας: *Κριτική προσέγγιση στη γνώση. Ο ρόλος του σχολικού βιβλίου, της σχολικής βιβλιοθήκης και του ευρύτερου περιβάλλοντος*, αδημοσίευτη εργασία στο 1^ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο ΟΛΜΕ-ΟΕΛΜΕΚ (2^η Φάση), Αθήνα 2002.

⁶ Βλ. Λιοδάκης, 2000.